

05 AGUSTOS 1987

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
D E R G İ S İ

SAYI : 2

KAYSERİ—1985

POZITIVİZMİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ*

Yrd. Doç. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte (1798 - 1857) ın ölümünden sonra talebeleri, «10 Rue Monsieur-le Prince» deki evini merkez haline getirerek Pierre Laffitte'in başkanlığında toplanmaya devam ettiler. Resmî organ olarak da «Revue Occidental» ı çıkarmaya devamla, fikirlerini yaymayı sürdürdüler. Emil Littré (1801 - 1881) Ernest Renan (1823 - 1890), Hippolyte Taine (1828 - 1893), Pierre Laffitte (1823 - 1903) ve Emil Durkheim (1858 - 1917) pozitivizmin Fransa ve dış devletlerde yayılmasında büyük rol oynamışlardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Fransız edebiyatına büyük bir etki yapan pozitivist doktrin, Lecon de Lisle gibi şairleri, Saint Beuve gibi eleştirmenleri de kendine çeker. Tarihçi Fustel de Coulonges metne sadık kesin metodunu bu doktrinden alır. Coulonges bu metodu «la Cité Antique» isimli eserinde gerçekleştirir. Fakat pozitivizm bilhassa H. Taine ve Ernest Renan ile edebiyatın büyük bir kısmına uygulanır. Goncourt'ların realizmi ve Zola'nın natüralizmi pozitivist etkilerle doludur (1).

Böylece, A. Comte sonrası Fransa'daki gelişimini birkaç cümle ile belirtmeye çalıştığımız pozitivizmin ülkemize girişi, doğrudan felsefî bir kanalla değil, değişik yollardan vuku bulmuştur. Bunlar arasında; edebiyat akımları, o devirdeki okullarımıza konulan müsbet ilim dersleri, doğrudan Fransızca tedrisat yapan okullar, Avrupa'ya gönderilen bazı talebeler, eğitim müesseselerimize giren yabancı uzmanlar, bazı dernekler, vb. sayılabilir. Bu hususta kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Ancak pozitivizmin ülkemize girişinde önemli rol oynayan bazı tercümeleri ve bir kısım dernekleri belirtmekle yetineceğiz.

(*) Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünce 7-11 Mayıs 1984 tarihleri arasında Erzurum'da düzenlenen «I. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi» ne tebliğ olarak sunulmuştur.

(1) Salamon Pierre, Précis d'Histoire de la Littérature Française, Paris 1966, s. 375.

TERCÜMELER :

Edebiyat ve fikir hayatımızdaki birçok yeniliklerin Fransa'dan geldiği düşünülürse bu hususta en büyük pay tercümelere düşer. Araştırmamızın üst sınırını teşkil eden 1920 yılına kadar Ernest Renan hariç, hemen hiçbir pozitivist filozofun eserinin tam olarak doğrudan tercümesine henüz rastlayamadık. Yalnız kimi pozitivist filozofların bazı konulardaki görüşleri lisanımıza çevrilmiştir. Bu çeviriler müstakil risaleler olmayıp, birtakım dergilerimizde yer almaktadır.

Bu husustaki çeviri hareketinin başında, pozitif felsefenin etkisi ile doğan ve bir noktada pozitvizmin edebî akımı diyebileceğimiz realizm ve natüralizm ceryanlarının önemli şahsiyetlerinden yapılan çok sayıdaki tercüme makaleler yer almaktadır. Konumuza açıklık getireceği düşüncesiyle ilk yapılan çevirilerden itibaren bazılarını belirtmeye çalışacağız.

Tanzimat'ın ilanından (1839) dört sene sonra, 1843'de Münif Paşa'nın Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den yaptığı «Muhaverat-ı Hikemiye» adlı felsefî diyaloglar tercümesi, batı felsefesine karşı uyanan ilginin ilk yazılı vesikasıdır (2). İkinci çeviriyi Şinasi; La Fontaine, Racine ve Lamartine gibi şairlerden yaptığı tercümele-ri küçük bir risale haline getirip taşbasma olarak 1859'da yayınlar (3). Edebî bir eserin bütün olarak ilk tercümesi ise Yusuf Kâmil Paşa'nın 1862'de Fénelon'dan yaptığı «Télémaque» tercümesidir (4).

Namık Kemal (Tekirdağ 1840 - Sakız 1888) ve Ziya Paşa (İstanbul 1825 - Adana 1880), pozitvizme karşı olmalarına rağmen, yaptıkları tercümelemlerle az da olsa pozitif düşüncenin memleketimizde gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu zatların Fransız 1789 devrimini hazırlayan aydınlanma dönemi filozoflarından yaptıkları tercümelemler, pozitivist düşünürlerimiz üzerinde etki yapmıştır. Bu nedenle adı geçen iki düşünürümüzün yaptığı çevirilerden bahsettikten sonra diğerlerine geçeceğiz.

Namık Kemal, Montesquieu'nün Romalılar hakkındaki «*Considération Sur les Cause de la Grandeur des Romains et leur Déca-*

(2) Kaplan Prof. Dr. Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, İst. 1976, s. 301.

(3) Seviük İsmail Habib, Avrupa Edebiyatı ve Biz, C. II, İst. 1941, s. 54.

(4) Perin Cevdet, Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri, İst. 1946, s. 205.

dence» isimli eseriyle, Kanunların Ruhu (L'Esprit des Lois) isimli eserini tercüme eder. Ne var ki bastıramaz. Daha sonra «Kanunların Ruhu» nu 1915'de Hüseyin Nazım tercüme eder (5). Bu eserin 1789 Fransız Devriminin meydana gelişinde oynadığı rol, her aydın simaca malumdur. Ziya Paşa ise J.J. Rousseau'nun «Emile» ve «İtirafı» nı tercüme eder. Namık Kemal ve Ziya Paşa, J.J. Rousseau, Voltaire ve Montesquieu gibi filozofları izler (6). Bu filozoflar, aynı zamanda, pozitivistin kurucusu Auguste Comte'un fikir kaynakları arasında da yer almaktadır.

Ülkemizdeki çeviri hareketi XIX. asrın son çeyreği içinde hızını biraz daha artırır. 1874'de Teodor Kasap, realist Alexandre Dumas Fils'den beş perdelik «Para Meselesi» isimli komediyi çevirir. Bu komedi A. Dumas Fils'in dilimize çevirilen ilk eseridir (7). 1882'de aynı yazardan Ahmet Mithat «Bir kadın Hikâyesi» ve «Antonin» isimli iki eseri çevirir. Bunlardan başka aynı yazarın şu eserleri de parantez içinde belirtilen şahıslar tarafından dilimize aktarılır : Bir Mektup Paketi (Halil Edib, 1884), Sazarin (Halil Edib, 1886), Hermin (Ahmet İhsan, 1892), Bir Riyazinin Muşakası (Sezaizade Ahmet Hikmet, 1892), İncili Hanım (Mehmet Tahir, 1882). Biz sadece 1920 yılına kadar yapılan çevirileri konumuza dahil ettiğimiz için, bu tarihten sonraki çevirilerden bahsetmeyeceğiz. Bu sınırlama diğer tüm yazarlar için de geçerlidir.

1891'de Muallim Naci, natüralizmin şefi Emile Zola'dan Terez Raken (Thérese Raquin, 1867) isimli romanı dilimize çevirmeye çalışır. Fakat Zola'dan yapılan bu ilk çeviri yarım kalır. Aynı yazarın şu eserleri de, yanlarında belirtilen şahıslar tarafından 1920 yılına kadar edebiyatımıza kazandırılır : Canlı Cenaze (Rüştü, 1891), Nâkil (Uşakizade Halid Ziya, 1894), Mana (Sahib, 1911), Maktel (Aktör Burhaneddin, 1914), Tugyan (Sadri, 1919).

Natüralist Guy de Maupassant, uzun yıllar gazete ve mecmualarda tefrika edilen hikaye ve romanları ile, ülkemizde moda olup en çok okunan Fransız yazarlardan biridir (8). Bu yazarın eserlerinden «Zeytinlik» Ziya Zeynel ve «Zinet» Tefvik Amir tarafından 1890) yılında tercüme edilir.

(5) Sevik İsmail Habib, a.g.e., s. 132.

(6) Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, C. II, İst. 1958, s. 550.

(7) Sevik İsmail Habib, a.g.e., s. 407.

(8) Sevik İsmail Habib, a.g.e., s. 382.

1893'de pozitivist filozof Hippolitte Taine'in hayranı Paul Bourget'den, Ahmet İhsan «Sevday-ı Hakîki» isimli eseri çevirir. Yine aynı yazardan Ahmet İhsan «Mavi Düşes» adlı eseri de 1899'da kültürümüze katar. Bu yazarın «Bir Kadının Yalanları» adlı eseri ise 1901'de İbrahim Hikmet tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (9).

1896 yılında, Flaubert'in realizmini daha ileri safhalara ulaştıran Goncourt Kardeşlerden, «Renée Mauperin» isimli roman Ferit Paşazade Mehmet Münci tarafından dilimize çevrilir. 1914'de pozitivist filozof Ernest Renan'dan, Paris Ulum-u içtimaf mezunu Nahit isimli bir zat «Hayat-ı Jezu» isimli eseri tercüme eder (10). Bu eser 1920 yılına kadar, bir pozitivist filozoftan doğrudan yapılan ilk müstakil tercüme eserdir.

Böylece görüldüğü gibi, pozitivistin etkisi ile ortaya çıkan realizm ve natüralizm edebiyatımızda büyük bir yer işgal ediyor. O zamanlar kültürümüzde batı felsefesine yer verilmediği düşünülürse, pozitivistin Türkiye'ye girişinde tercümelerin dolayısıyla da edebiyatın oynadığı rol ortaya çıkar kanısındayız.

DERNEKLER :

Pozitivistin ülkemize girişinde tercümelerden sonra ikinci önemli rolü bazı dernekler oynamıştır. Ancak şunu hemen ifade etmeliyiz ki pozitivistin yurdumuza girmesini temin için özel olarak kurulmuş bir dernek yoktur. Yalnız üyeleri arasında, pozitivistlerle ilişki kurmuş veya bizzat pozitivist olan şahıslar bulunduran derneklerin varlığını da kimse inkâr edemez. Pozitivism tarafı üyelerden Ahmet Rıza gibi bazıları, mensubu bulunduğu derneğin yayın organını kendi fikri doğrultusunda kullanmakla beraber, derneğin başkanı bile olmuştur.

Burada, biribirinin mütemmimi olan iki dernekten söz edeceğiz. Bunlardan biri «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» (Jön Türkler), diğeri de «İttihat ve Terakkî Cemiyeti» dir.

YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ (JÖN TÜRKLER) :

Bu dernekler 1865'de İstanbul'da gizli olarak kurulur. Kurucuları : Sağır Ahmet Bey'in küçük oğlu Mehmet, reji komiseri Nu-

(9) Perin Cevdet, a.g.e., s. 208.

(10) Sevük İsmail Habîb, a.g.e., s. 454.

ri, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Şair Ali Ferruh'un sonradan Kudüs Mutasarrıfı olan babası Reşad Bey (Paşa), Agâh Efendi ve Ayetullah Bey idi. Derneğin fikir lideri Şinasi'nin Avrupa'ya gelişinden sonra, aynı göreve Namık Kemal getirilir. İlk toplantı Sağır Ahmet Bey'in yalısında yapılır. Kurucu üyelerden Ayetullah Bey, bu toplantıya «Karbonari ve Lehistan gizli derneği ile ilgili iki kitapla» gelir. Sistem olarak Karbonari kabul edilir. (12).

Dernek hızla gelişir. Kısa zamanda üye sayısı 245'e yükselir. Osmanlı hanedanından iki şehzade, Murat ve Abdulhamid, derneğe ilgi gösterirler (13). Fakat dernekte önemli bir rol oynayan zat, Mısır hanedanından Mustafa Fazıl Paşa olur. Büyük kardeşi hidiv İsmail Paşa'nın 1886 da Sultan Abdülaziz'den kopardığı bir فرمانla, Mısır'da veraset usulünü değiştirmesi sebebiyle, Mustafa Fazıl Paşa hidivlik hakkını kaybeder. Bu nedenle, Paşidah Abdülaziz ile beraber çalıştığı Fuad ve Ali Paşalara kızarak cephe alır. Bundan sonra Yeni Osmanlılara katılarak Meşrutiyeti savunmaya başlar (14).

Paris'e geldiği zaman ilk iş olarak Mehmet Bey'in baş yazarı olduğu «Liberté» gazetesinde Padişah'a hitaben Fransızca olarak açık bir mektup yayınladı. Bu mektupda Padişah'tan bazı reformlar istedikten sonra Âli ve Fuad Paşaların hain ve bilgisiz olduklarını ileri sürer. Bu mektup hürriyetçiler arasında büyük bir etki uyandırır. Namık Kemal, Ebuzziya Tefvik ve Sadullah Beyler tarafından Türkçe'ye çevrilir. Çok sayıda basılarak dağıtılır. Mustafa Fazıl Paşa'nın bu mektupda, Türkiye'deki destekleyicileri için, kullandığı «Jeune Turquie» deyimini Namık Kemal ve Süavi tarafından benimsenir. Türkçeye «Yeni Osmanlılar» olarak çevrilen bu isim Fransızca «Jeune Turca» ibaresiyle beraber derneğin yayın organlarında, başlık olarak kullanılır (15).

Şubat 1867'de Âli Paşa yeniden Sadrazam olunca derneğin ileri gelenlerini sürgün eder. Bunun üzerine daha önce Paris'e giden

-
- (1) Danişmend İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt 4, İst. 1972, s. 212.
- (2) Meydan Larousse, Jön Türkler Maddesi; Lewis Bernard Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. : Doç. Dr. Metin Kıratlı, Ank. 1970, s. 151.
- (3) Lewis Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. : Doç. Dr. Metin Kıratlı, Ank. 1970, s. 151.
- (4) Danişmend İsmail Hami, İbid, s. 213.
- (5) Meydan Larousse, Jön Türkler Maddesi,

Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'ye mektup yazarak Paris'e davet eder. Böylece dernek İstanbul'dan sonra Paris'i merkez edinir (16). Milyoner Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlıların hemen hepsine bol miktarda aylık verir.

Jön Türklerin fikir kaynakları, yaptıkları tercümelerden de anlaşılacağı gibi, Montesquieu'nün hukûkî, Rousseau'nun siyasi, Smith ve Ricardo'nun iktisadî görüşleridir (17). İstedikleri şeyler ise, Avrupa'da neşrettikleri «Muhbir», «Hürriyet» ve «Ulum Gazetesi» ndeki yazılarına göre «Nizam-ı Serbestane - Demokrasi», «Nizam-ı Esasiye - Kanun-u Esasi» ve «Şûrây-ı Ümmet - Meclis-i Meb'usan» dır. Belirtilen bu istekler üzerinde ihtilafları yoktur. Fakat «Laiklik» gibi bazı hususlarda anlaşamazlar. Namık Kemal ile Ziya Paşa dini savunurken, Ali Suavi ile Mustafa Fazıl Paşa laisizme traftar olurlar (18).

Haziran 1867'de Padişah Abdülaziz Avrupa gezisine çıkar. Verdiği emir üzerine, Paris Büyükelçiliğinin baskısı sonucu, Jön Türkler Paris'i terkederek İngiltere'ye giderler. Abdülaziz Mustafa Fazıl Paşa ile anlaşır. Bunun üzerine Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlıları yüzüstü bırakarak memlekete döner. Devletten görev alır. Mustafa Fazıl Paşa'nın bu hareketinden sonra Jön Türklerin arası açılır. Gerek umûmî aftan yararlanarak ve gerekse devletle anlaşarak birer birer yurda dönerler. Böylece «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» fiilen sona erer (19).

Jön Türklerin yaymaya çalıştıkları fikirler memleketin aydın ve yarı aydın kesiminde yayılır. Ayrıca yurda dönen Jön Türklerden bir kısmı Mithat Paşa'nın etrafında toplanır ve onu desteklerler. Yaptıkları çeşitli gizli çalışmalarla 23 Aralık 1876 Anayasasının ve I. Meşrutiyet devrinin başlamasını sağlarlar. Fakat Jön Türklerin bu hareketi, ömrü çok kısa olan I. Meşrutiyetle bitmeyip, 33 yıl daha devam eder. Bu ikinci safhada Jön Türklerin fikirleri memlekette daha çok yayılma zemini bulur. Namık Kemal ve arkadaşlarının eserleri Tıbbiye, Harbiye ve bir dereceye kadar Mülkiye öğrencileri arasında, devletin sıkı tedbirine rağmen, ateşli okuyu-

(16) Danişmend İsmail Hami, a.g.e., s. 212.

(17) Lewis, Bernard, a.g.e., s. 171.

(18) Danişmend İsmail Hami, a.g.e., s. 214; Ülken Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Cilt I-II, İst. 1966, s. 103.

(19) Danişmend İsmail Hami, a.g.e., s. 215.

cular bulur (20). Neticede dört askeri tıbbiyeli öğrenci «İttihat ve Terakki Cemiyeti» ni, «İttihad-ı Osmanî» adı altında kurarlar.

Açıklamaya çalıştığımız bu derneğin, buraya kadar olan kısmının konumuzla ilgisi, pozitivist filozoflarla ilgi kuran Şinasi ve Mithat Paşa (1822 - 1884)'ya destek oluşu, ayrıca üyelerinin bazılarının pozitif düşüncüyü meydana getirecek eserleri tercüme etmesi bakımındandır. Mustafa Reşit Paşa (1800 - 1858)'nin Sadrazamlığı zamanında Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerden Şinasi, Paşa'nın yardımı ile Meclis-i Maarif üyeliğine getirilir. Bu arada Şinasi, Tercüman-ı Ahval (1860), sonra Tasvir-i Efkar (1863) gazetesini çıkarır. Bu gazetede yazdığı devlet aleyhtarı bir yazıdan dolayı memuriyetine son verilir. Bunun üzerine gazetesini Namık Kemal'a bırakarak Paris'e kaçar. Beş yıl kaldığı Paris'de birtakım lisan çalışmaları yapar. Bu arada meşhur pozitivistlerden Emill Littré ve Ernest Renan ile dostluk kurar (21). Yeni devir edebiyatımızın babası sayılan Şinasi'nin, pozitivistlerle ilgi kuruşu, edebiyatımızın bu hususta oynadığı rolün önemini ortaya kor düşüncesindeyiz.

Mithat Paşa'nın pozitivistlerle ilişkisini ise şöyle belirtebiliriz : Abdülhamid II.'nin 1876'da, I. Meşrutiyeti ilân etmesinde büyük rol oynayan Mithat Paşa bu idarede Sadrazam olur. Mithat Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında 23 Aralık 1876'da Kanûn-ı Esasî Beyazıt Meydanında ilan edilir. Fakat bu sadrazamlık çok sürmez. Abdülhamid II. Osmanlı - Rus savaşı nedeni ile 1877'de Meclis'i fesheder. Kanun-u Esasî'nin 113. maddesi gereğince Mithat Paşa'yı Sadrazamlıktan azlederek yurttan uzaklaştırır. Sürgün edilen Mithat Paşa, Brindizi'ye oradan da Napoli - İspanya yoluyla Fransa'ya gider. Bir müddet Paris'de yerleşen Paşa, çalışmalarını burada devam ettirir. Türk politika tarihinde önemli bir döküman olan «Türkiye, Geçmiş Geleceği» (1878) isimli eserini Paris'de yayınlamıştır. Burada iken Fransa'nın önemli şahsiyetleri ile görüşür ve özellikle Paris pozitivistler topluluğuna bir de nutuk verir (22). Paris'te iken Mithat Paşa'ya pozitivistlerin direktörü Pierre Laffitte, birçok öğrencileri ile birlikte, refakat eder. Onlara göre Mithat Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın eserini devam ettirecek önemli bir

(20) Ülken Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Cilt I-II, İst. 1966, s. 130.

(21) Meydan Larousse, Şinasi Maddesi.

(22) Carra de Vaux Baron, Les Penseurs de L'İslâm, Tome V, Paris 1926, s. 157 - 158.

güçtür. Mithat Paşa, pozitivistlere bizzat imzaladığı fotoğraflarını da verir. Bu fotoğraf, Ahmet Rıza'nın bildirdiğine göre, o günlerde hala pozitivist topluluğa ait salonların birinde bulunmaktadır (23).

Mithat Paşa'nın pozitivistlerle olan ilişkisini de kısaca ifade ettikten sonra, pozitivizmin ülkemize girişinde rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyetini belirtmeye çalışacağız.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ :

Jön Türklerin bir kısmını da içinde toplayan bu cemiyetin başında, Türk pozitivistlerinden Ahmet Rıza (1859 - 1930)'nın bulunması, konumuz açısından, önemini göstermeye yeter kanısındayız.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilk defa «İttihad-ı Osmanî» ismi ile askerî tıbbiyeli dört öğrenci tarafından 21 Mayıs 1889'da kurulur (24). Bunlar : «Orhili bir Arnavut İbrahim Temo, Kafkasyalı bir çerkes Mehmet Raşit, Arapkirli ve Diyarbakırlı iki kürt olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti idiler» (25). Cemiyetin kuruluşu hususunda Dr. İbrahim Temo'nun verdiği tarihle, bu sahada yazılan eserlerin verdiği tarihler birbirini tutmamaktadır. Temo bu tarihi şöyle açıklıyor : «İbrahim Temo, İshak Sukûti, Mehmet Raşit ve Abdullah Cevdet, dört el birbirlerine kavuştu. Bu ilk ahd-ı misak 1305 (1887) senesi 1 Mayıs gününe tesadüf etmiş ve ilk cemiyet kurulmuştur» (26).

Bu şekilde kurulan cemiyet, İbrahim Temo'nun önceden tanıdığı bağcı Aluş Ağa'nın İstanbul dışındaki bağında ilk toplantısını yapar. Bağın çukur yerinde bulunan İncir ağacının altında yapılan bu toplantıya «İncir altı içtimaı» ismini verirler (27).

İtalyan «Carbonari Cemiyeti» ni örnek alarak teşkilatlanan (28) bu gizli cemiyet kısa zamanda askerî tıbbiyeden dışarı yayılır.

(23) Ahmet Rıza, Mechveret, Sayı : 137, Yıl : 8, Paris 1903, s. 3.

(24) Ahmet Bedevî Kur'an, İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İst. 1948, s. 61.

(25) Bernard Lewis, a.g.e., s. 195.

(26) Dr. İbrahim Temo, İttihat ve Terakkî Cemiyetinin Teşekkülü ve Hizmeti Vatanı ve İnkılâb-ı Millîye Daire Hatıratım, Romanya, 1939, s. 19.

(27) Dr. İbrahim Temo, a.g.e., s. 20 - 21.

(28) E.E. Ramsaur, Jön Türkler ve 1908 İhtilâl, Çev.: Nuran Ülken, İst. 1972, s. 31; Bernard Lewis, a.g.e. s. 195.

Resmî dairelerde şubeler bile açar. Derneğin doktor çıkan üyeleri gittikleri her yerde amaçlarını anlatarak gençleri derneğe alırlar. Diyarbakır'a atanan Dr. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'ı derneğe alır. Gökalp İstanbul'a geldiğinde, İbrahim Temo ile İshak Sükûti derneğin adını içtirerek O'nu veteriner okuluna kaydettirirler (29).

Düyûn-i Umumiye Komiseri Tarihçi Murat Bey'le, sonraları İşkodra Valisi ve Müşiri olan birinci fırka kumandanı Kâzım Paşa gibi bazı mühim şahsiyetlerin iltihakı üzerine, dernek büsbütün kuvvetlenir. Abdulhamid II. yi tahttan indirmeyi amaçlayan dernek, üyelerinden Kâtib-i Umûmi Nadir Bey'in ihtiyatsızca yaptığı ifşaat üzerine, meyadna çıkar. Bunun üzerine üyelerinden birçoğu yakalanıp çeşitli yerlere sürülür, bazıları da Mısır ve Avrupa'ya kaçar (30).

Bu cemiyetin teşekkül ettiği sıralarda Bursa Ziraat Mektebi Müdürü olan Ahmet Rıza Bey «Nilüfer» gazetesinde yazılar neşredip, resmî günlerde de Abdulhamid'e methiyeler yazıyordu. Fransız büyük ihtilâlinin yüzüncü yıldönümü sebebiyle hazırlanan 1889 Paris sergisini ziyaret için Paris'e gitmiş (31) tekrar yurda dönmeyerek Abdulhamid'e layihalar döndermeye başlamıştı.

Ahmet Rıza Bey'in bu harekâtından haberdar olan «Tıbbiyeliler, cemiyetlerini hariçte temsil etmesi için Avrupa'ya kaçırılan Ahmet Vardânî, Dr. Nazım ve Ali Zühtü Beyler vasıtası ile kendisine müracaatta bulunmuşlar ve muvafakat cevabı almışlardır. Hatta «İttihat ve Terakki» ismi yapılan muhabere neticesi bu sırada takarrur etmiştir» (32).

Ahmet Rıza Pozitivizme bağlı olduğu için bu derneğe, A. Comte'un vecizesi ve pozitivistlik işareti olan «Ordre et Progrés» (Nizam ve Terakkî) isminin verilmesini ister. Fakat İstanbul'dakiler bunu olduğu gibi kabul etmezler; gençlerin, «Ordre et Progrés»deki «Ordre» yerine «Union» kelimesini koyarak meydana getirdikleri «Union et Progrés» (İttihat ve Terakkî) derneğin ismi olarak

(29) Enver Behnan Şapolyo, Ziya Gökalp, İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, İst. 1974, s. 72.

(30) İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s. 357; Enver Behnan Şapolyo, a.g.e. s. 74.

(31) Ahmet Rıza Bey'in Paris'e gidişi hakkında başka rivayetler de vardır. Bu hususta fazla bilgi için bakınız: Murtaza Korlaelçi, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri. (basılmamış doktora Tezi, Ank. İlahiyat Fakültesi, 1980).

(32) Ahmet Bedevî Kuran, a.g.e., s. 61.

kabul edilir» (33). Böylece Türk Siyasî Tarihinde önemli bir rol oynayan «İttihat ve Terakkî Cemiyeti» doğar. «İttihad-ı Osmani» derneğinin ismi de değişmiş olur.

Derneğin yayın organı olan «Mechveret» gazetesinin, 1895'de neşredilmesine başlanılınca, cemiyetin faaliyetleri daha da hız kazanır. Cemiyetin kurucuları birer birer Avrupa'ya giderek bu gazetenin etrafında toplanırlar.

«İttihat ve Terakkî» nin Avrupa ile Haberleşmesi, Galata Fransız Postahanesi ve Toustin Paşa yardımı ile oluyordu. Toustin Paşa, Harbiye Mektebi hocalarından Çürüksulu Ahmet Bey (Paşa)'ın ricası üzerine mektup ve gazeteleri Fransız Postahanesinden alır Ahmet Bey'e teslim ederdi. Kendisi yabancı olduğu için dikkati çekmezdi (34).

«İttihat ve Terakkî» nin programı 1 Aralık 1895 tarihli Mechveret'in ilk sayısında «Programımız» adlı bir yazıda şöyle açıklanıyordu: «Osmanlı İttihat ve Terakkî Komitesi, varlığını göstermek amacıyla Paris'de Mechveret isimli bir gazete kurmuştur. Bilindiği gibi Türkiye'de basın susturulmuştur.

Fransızca bir ilâve yabancı okuyucuları, Jön Türklerin (Le partie de la Jeune Turquie) eğilim ve isteklerinden haberli kılacaktır. Düzenin sürdürülmesi için zorunlu olduğunu düşündüğümüz mevcut hanedanı devirmek için değil, barış içinde zaferini arzu ettiğimiz terakkî (progrés) kavramını yaymak için çalışmak istiyoruz. İlkemiz (devise) düzen ve terakkî (ordre et progrès) dir (35). Zorla elde edilen imtiyazlardan (concessions) tiksiniyoruz» (36).

Burada ortaya konulan fikirlerdeki pozitivist etkiyi öğrenmek hiç de güç olmaz gibi gözükmüyor. Yalnız bu fikirlerin, derneğin tüm mensupları tarafından benimsendiği düşüncesinde değiliz. Fakat derginin gelecek sayılarından, açıklamağa çalışacağımız pozitivistlerle ilişkiyi belirten yazılar, bu derneğin pozitivistizmin Türkiye'ye girişindeki katkısını ortaya kor inancındayız.

(33) Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e., s. 62; Hilmi ve Ziya Ülken, a.g.e., s. 178; L. Lévey - Bruhl, Auguste Comte, Çeviren ve Ekler ilave eden, Z. F. Fındıkoğlu, İst. 1970, s. 291.

(34) Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e., s. 64.

(35) Ordre et Progrés : Pozitivistimi simgeleyen ve A. Comte'un icat etmekle öğündüğü döviz.

(36) Mechveret, Sayı : 1 Aralık 1895, s. 1.

Derginin 26. sayısında Jön Türklerin, Anayasa'nın kabulünün 20. yılını kutlamak için Paris'te «Café Voltaire» de verdikleri bir ziyafet anlatılır. Bu ziyafete davet edilenler arasında Fransız pozitivistlerinin lideri Pierre Laffitte, pozitivist Milletvekili M. Delbet de yer alır. Davetliler birer konuşma yaparlar. Bu toplantıda, Rodosta sürgün iken kaçarak Paris'e yeni gelen Harp Okulu hocası Çürüksulu Ahmet Bey, davetli pozitivistlerle tanışılır.

Bu ziyafetde, Ahmet Rıza dernek adına yaptığı konuşmada davetlilere teşekkür ettikten sonra şöyle der : «Sizin bu toplantıda bulunuşunu, sadece vatanımız için gösterilen sempatinin delili olarak değil, bütün gücümüzle takip ettiğimiz «Ordre et Progrés» (Düzen ve İlerleme) fikrini tasvibi olarak yorum yapmamıza müsaade ediyor...» (37).

Aynı toplantıda, dernek yetkililerinden Halil Ganem'in, dernek adına yaptığı konuşması ise şöyledir : «Kardeş ziyafetimize katılmış olduğunuz için teşekkür ederim. Bizim sizden olduğumuzu, aynı aileye, yegane çocuğu progrés (terakkî) olan hürriyetin büyük ailesine ait olduğumuzu düşündünüz. Pek tabii ki yanılmıyorsunuz. Biz Asyalıyız, biz Avrupalıyız, biz Osmanlıyız ve biz Fransızız. Irk olarak Asyalıyız, eğitim bakımından Avrupalıyız, kan ve kalbimizle Osmanlıyız. Özgürlük düşüncesi, medeni milletler ruhu ile ve devrim ilkelerine bağlılığımızla Avrupalıyız...» (38).

Gerek ziyafete davet edilenlerin bağlı oldukları doktrin ve gerekse dernek yetkililerinin yaptığı konuşmalardaki, pozitivistimin dövizini olan «Ordre et Progrés» ye bağlılıklarını belirtir ifadeleri dernek mensuplarının, kısmen de olsa, istikametini belirtmeye yetebilir. Ancak dernek başkanı Ahmet Rıza'nın tutumlarına karşı çıkanlar da yok değildir.

İttihat ve Terakkî derneği, Türkiye'de en çok Makedonya bölgesine ehemmiyet verir. Propogandasını burada daha fazla yapar. Neşrettiği «Mechveret» gazetesi en fazla bu bölgede okunur. 10 Eylül 1906'da «Selânik'de «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti» adı ile gizli bir örgüt kurulur (39). Mechveret okuyucularından oluşan bu dernek kısa zamanda etrafa yayılır. Yapılan haberleşmeler neticesinde bu örgütle, Paris'deki «İttihat ve Terakkî»; «Osmanlı İttihat ve Terakk' Cemiyeti» ismi altında birleşir (40). Bundan sonra ordu

(37) Mechveret, 1 Ocak 1897, s. 4.

(38) Mechveret, 1 Ocak 1897, s. 5.

(39) Enver Behnan Şapolyo, a.g.e., s. 82.

(40) İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s. 359.

mensuplarını elde etmeye yönelir, az zamanda çok şeyler elde edilir. Şiddet olayları başlar. Neticede «İttihat ve Terakkî'nin isteği yerine gelir. Abdulhamid II., 23 Temmuz 1908 de Anayasayı ilan eder. Böylece II. Meşrutiyet devri başlar.

Millet Meclisi açılacağından, Milletvekili seçimleri yapılır. Seçim işlerini «İttihat ve Terakkî Cemiyeti» yürütür. Millet Meclisi ilk toplantısını 14 Aralık 1908'de Ayasofya Camii yakınındaki Adliye Binasında yapar. Bu mecliste çoğunluğu İttihat ve Terakkî mensubu Milletvekilleri teşkil eder. Ahmet Rıza Meclis Başkanı seçilir. Bir müddet sonra da «Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti» siyasi parti haline dönüşerek devam eder.

Konumuzu ilgilendiren yönüyle belirtmeğe çalıştığımız «İttihat ve Terakkî Cemiyeti», pozitvizmin etkisinde kalan mütefekkirlerimizden Ahmet Rıza, Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit ve Rıza Tevfik beyler gibi dernek üyesi şahısların yetişmesinde rol oynamıştır. Bu nedenle pozitvizmin Türkiye'ye girişi açısından önem taşır.